

Robert Lemm. *De literator als filosoof. De innerlijke biografie van Jorge Luis Borges.* Kok Agora

Toen Cioran in 1976 werd gevraagd mee te werken aan een bundel ter ere van Jorge Luis Borges, was zijn reactie negatief. Niet dat er iets schortte aan zijn bewondering voor Borges, integendeel, maar de algemene waardering die de Argentijnse schrijver ten deel viel zinde hem niet. Borges verdiende het volgens Cioran „in de schaduw te vertoeven, in het onzichtbare, even ongrijpbaar en even impopulair te blijven als de nuance. Daar hoorde hij thuis. De officiële erkenning is de ergste straf die er bestaat - voor een schrijver in het algemeen, en zeer in het bijzonder voor een schrijver van zijn soort”.

Cioran overdreef, zoals gebruikelijk. Maar iets van de wrevel die in zijn reactie doorklinkt, is ook te beluisteren in de studie die Robert Lemm onlangs over Borges heeft gepubliceerd. Het is de wrevel van de bewonderaar die zijn idool met te veel anderen moet delen. In *De literator als filosoof* legt Lemm niet toevallig zozeer de nadruk op de onbegrijpelijkheid van Borges' succes. Het kan niet anders of de meesten van zijn bewonderaars moeten hem misverstaan. Zelfs de suggestie van snobisme ontbreekt niet. Achter deze verdachtmaking gaat uiteraard de overtuiging schuil zelf, als een der weinigen, Borges wèl te hebben begrepen.

Borges is te vaak alleen bewonderd om zijn stijl en zijn speelse fantasie, meent Lemm. Wat men te weinig heeft gezien en naar waarde geschat is de filosoof die zich in de literator verbergt. Een ander, hiermee samenhangend misverstand is Borges' appreciatie als een „modern” schrijver. „Borges heeft alleen maar de schijn van modern”, betoogt Lemm. In werkelijkheid zoekt hij in zijn werk aansluiting bij de eeuwenoude traditie van de metafysica, die door het moderne denken is opzij geschoven. Hij bekommert zich om zulke onmoderne kwesties als God, de ziel, het ik, het universum en de eeuwigheid. Wat Lemm Borges' „filosofie” noemt, moet dat aantonen.

Van die filosofie geeft Lemm geen systematische uiteenzetting. Dat zou ook nauwelijks kunnen, want Borges hield er geen filosofisch „systeem” op na. Wat die filosofie dan precies inhoudt, valt nog niet zo gemakkelijk aan te geven. Maar Lemm heeft daar een ingenieuze methode voor bedacht. Hij behandelt niet zozeer het denken van Borges, als wel de diverse schrijvers en filosofen van wie dat denken zijn belangrijkste impulsen heeft ontvangen. Zij vormen de „spiegels”, waarin gaandeweg de contouren van een eigen denken zichtbaar worden, indachtig de titel van een van Borges' dichtbundels, *El otro, el mismo*, wat Lemm uitlegt als: „wat ik over anderen zeg, zeg ik over mijzelf”.

De literator als filosoof ziet eruit als een aantrekkelijke portrettengalerij, waarin allerlei schrijvers en filosofen worden behandeld, voorzien van een korte bespreking van Borges' commentaar op hen. In het eerste deel komen we onder anderen Spinoza naast Schopenhauer tegen, Berkeley en Hume naast Swedenborg, terwijl in het tweede deel moderne filosofen als James, Bergson, Russell, Ortega y Gasset en Heidegger met zulke uiteenlopende geesten als Wilde, Shaw, Kafka, Spengler, Bloy, Unamuno, Chesterton, Mauthner en Valéry worden samengebracht. Lemm bespreekt eenvoudigweg wat Borges heeft gelezen en reconstrueert aldus diens „innerlijke

biografie", zoals de ondertitel van zijn studie luidt.

In zijn „proloog" waarschuwt Lemm dat de presentatie is „toegespitst op Borges". Vandaar dat de voorstelling van zaken misschien niet op alle punten overeen zal stemmen met het „eigen beeld van deze of gene schrijver". Dat kan bij sommige lezers aanleiding geven tot enige „ergernis". Akkoord, al lijkt het mij minder een kwestie van „toespitsing" dan van onwetendheid als ik Lemm Ortega y Gasset's *Opstand der borden* zie typeren als een „ode aan de moderne massa-mens". Hetzelfde geldt voor zijn onzinnige bewering dat het Heidegger in *Sein und Zeit* vooral om de „massa" zou gaan. Uit deze blunders (evenals uit de hardnekkigheid waarmee Lemm de novelle *Vathek* van William Beckford *De Vathek* noemt) blijkt dat hij niet de hele lectuur van Borges die ter sprake komt heeft overgedaan.

Problematischer - en interessanter - is echter het centrale thema van zijn boek: Borges' status als filosoof. Om te beginnen moet Lemm op dit punt de steun van zijn onderwerp ontberen. Want Borges heeft zich (en het siert Lemm dat hij dit nergens probeert te verdoezelen) herhaaldelijk buitengewoon relativerend over zijn eigen filosofische activiteiten uitgelaten. Nog in 1974 verklaarde hij in een interview: „Ik ben geen filosoof noch metafysicus; ik heb alleen maar de literaire mogelijkheden van de filosofie gebruikt of onderzocht".

Daarmee is de kous af, zou je zeggen. Maar het wordt allemaal iets minder simpel als we Borges elders de door hem gewaardeerde filosofen zien afschilderen als „meesters van de fantastische vertelkunst". Filosofie is voor Borges blijkbaar óók een vorm van literatuur en dat relativeert weer de zojuist geciteerde uitspraak. Of Borges nu in de eerste plaats een literator is geweest of een filosoof verandert erdoor in een kwestie van accent en nuance. Met welke argumenten komt Lemm om het zwaartepunt bij de filosofie te leggen?

Het is hier dat Borges' anti-moderne attitude in de strijd wordt geworpen. Lemm legt namelijk sterk de nadruk op het polemische karakter van diens metafysische preoccupaties. Borges was volgens hem een „idealist", een tegenstander van iedere vorm van modern materialisme of realisme. Hij weigerde de wereld als een „chaos" te beschouwen, maar bleef altijd op zoek naar een verborgen zin of kern en juist dat maakt hem tot een filosoof van de oude stempel.

De bizarre reductie van vrijwel de hele moderne literatuur en filosofie (inclusief zulke complexe auteurs als Proust, Joyce en Heidegger) tot materialisme en realisme hoeft Lemm niet kwalijk te worden genomen - deze komt voor rekening van de excentriciteit van zijn onderwerp. Het gaat om de ernst van Borges' zoeken. Het is immers altijd bij zoeken gebleven. Nergens verklaart Borges zich akkoord met een van de antwoorden die in de loop der eeuwen zijn bedacht. Zelfs de mogelijkheid dat de wereld in laatste instantie wel degelijk een „chaos" was, hield hij open. Minstens zo sterk als zijn metafysische nieuwsgierigheid was zijn scepsis, die hem aan de mogelijkheden van de filosofie überhaupt deed twifelen. In het essay „Avataren van de schildpad" schrijft hij bijvoorbeeld: „Het is gewaagd om te denken dat een verzameling woorden (wat anders is filosofie?) veel te maken kan hebben met het universum".

Deze gedachte zou nooit zijn opgekomen in de hoofden van Spinoza, Swedenborg of Schopenhauer; zij waren van hun waarheden heilig overtuigd.

[Arnold Heumakers](#)

Hetzelfde geldt voor de katholieke „orthodoxen" en voor de mystici in wie Borges zoveel belang stelde. Het essentiële verschil is dat voor hem metafysica, orthodoxie en mystiek uitsluitend geldigheid bezaten als speculaties. Speculaties die hij vervolgens gebruikte in verhalen en essays. Dat wil zeggen: in literatuur.

De essentiële vraag waar Lemms boek ons mee confronteert is die naar de verhouding tussen literatuur en filosofie. Sinds Plato de dichters uit zijn ideale staat verdreef, is het verschil tussen beide evident en dat is zo gebleven totdat in de twintigste eeuw de metafysica haar hegemonie kwijtraakte. Hoewel Lemm ten onrechte het omgekeerde beweert, hebben tegenwoordig de scheidslijnen tussen literatuur en filosofie veel van hun scherpte verloren. Borges is daar een sprekend voorbeeld van. Hij mag zich dan met hand en tand tegen zijn versie van het modernisme hebben verzet, het valt zeer te betwijfelen of hij er wel zo weinig door is beïnvloed als hij zelf doet voorkomen.

Met name zijn scepsis lijkt mij een typisch moderne scepsis, een product van het post-metafysische tijdperk dat niet meer kan geloven in de oude zekerheden, maar evenmin in staat is de oude vragen op te geven. De literatuur dient zich aan als de weldadige vluchtplaats waar men, niet langer onder leiding van de rede maar van de verbeelding, de kennelijk onuitroeibare metafysische hunkeringen alsnog kan bevredigen.

De literatuur vervult de behoeften van de filosofie, maar of zij daarmee ook zelf filosofie is geworden, blijft de vraag. Die vraag kan naar mijn idee alleen bevestigend worden beantwoord, als men zich op een modern of nog liever: postmodern standpunt stelt. Alleen in het postmodernisme is het onderscheid tussen de verschillende vormen van discours (dat ook Borges weigert te respecteren) opgeheven. Het is dan ook niet verwonderlijk dat velen in hem een postmodern auteur hebben herkend. Maar daar verzet Lemm zich nu juist tegen; hij wil zijn verdediging van Borges als filosoof funderen op diens anti-modernistische instelling en valt daardoor onvermijdelijk tussen de wal en het schip.

Dat ligt, geloof ik, niet zozeer aan Borges als wel aan Lemms aversie van diens postmoderne bewonderaars. Borges is „geen fantast, geen bellenblazer, geen speler", schrijft Lemm geïrriteerd. Die kwalificaties krijgen bij hem opzettelijk een negatieve klank. Maar waarom eigenlijk? Voor hetzelfde geld kunnen spel en fantasie ook positief worden gewaardeerd. Bij een landgenoot van Huizinga (*Homo ludens*) zou dat zelfs voor de hand moeten liggen.

Ik heb er niets op tegen om van Borges een filosoof te maken, maar dan wel in de eerste plaats een *speelse* filosoof, een erfgenaam - zoals ook Cioran schrijft - van de befaamde „romantische ironie" die in het huidige postmodernisme opnieuw in de belangstelling is komen te staan. Spel en ernst sluiten elkaar immers volstrekt niet uit. Door net te doen alsof dat wel zo is, zadelt Lemm zijn „filosoof" op met een archaische gestrengheid, die ik niet ben tegengekomen toen ik de afgelopen weken, uitgedaagd door deze prikkelende studie, met veel plezier Borges' verhalen en essays heb herlezen.

(de Volkskrant, 14-2-1992)